

Mrika LIMANI

AVANCIMI I TRUPAVE PARTIZANE KRAHAS TËRHEQJES SË TRUPAVE GJERMANE NË TERRITORIN E KOSOVËS NË FUND TË 1944

Lufta e partizanëve në Kosovë gjatë Luftës së Dytë Botërore kishte fillimisht natyrë guerile. Ajo karakterizohej nga tri tipare themelore: jo-rregullsi (në kontekst të luftës konvencionale), mobilitet të shtuar të trupave partizane¹ dhe prani e theksuar e ideologjisë politike tek partizanët.² Një mënyrë e tillë luftimi nga ana e partizanëve i dha këtyre mundësi që të sfidonin fillimisht në mënyra modeste pushtetin e vendosur gjerman, të cilat sulme u intensifikuan posaçërisht në fund të vitit 1944 gjatë tërheqjes së këtyre të fundit.

¹ Carl Schmitt, *Theory of the Partisan: Intermediate Commentary on the Concept of the Political* (New York: Telos Press Pub., 2007), 13. Schmid bën diferencimin mes luftimit konvencional dhe atij jo të rregullt përkundër “aktiv Kriegsstand”. See Juerg H. Schmid, *Die völkerrechtliche Stellung der Partisanen im Kriege* (Keller, 1957), 101.

² Fadil Hoxha, *Kur pranvera vonohet (Fragment nga ditari - 1943)* (Prishtinë: Rilindja, 1965), 65. Shih gjithashtu Milovan Djilas, *Memoir of a Revolutionary* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973), 93

Viti 1944 paraqet periudhën përfundimtare të luftës në regjionin e Kosovës, e cila fazë u karakterizua me ndërrim të pushteteve nga ai gjerman në pushtetin komunist. Në bazë të të dhënave historike, është vërtetuar se në fillim të marsit të 1944, trupat partizane mbanin një nivel pushteti mbi territoret kryesore malore të Dukagjinit, e cila përkon me periudhën kur forcat gjermane së bashku me shqiptarët në qeveri mbanin një nivel pushteti mbi rrugët kryesore dhe qendrat urbane të territorit të Kosovës. Në fillim të vitit 1944 regjioni i Kosovës ishte i ndarë në mes të dy grupeve që mbizotëronin territorin e Kosovës: ato zona ku gjermanët dhe shqiptarët në qeveri kishin nivel relativ të madh pushteti mbi qendrat urbane e që manifestohej me një prezencë të dukshme të ushtrisë së tyre, e që kryesisht ishin regjione gjeografike të rrafshëta, dhe ato zona ku forcat guerile kishin një nivel kontrolli mbi regjionet malore.

Ndryshimi i kahjes së luftës në nivel botëror u reflektua edhe në rrjedhën e ngjarjeve në Kosovë. Kështu, përgjatë verës së 1944 aleatët iniciuan disa sulme ajrore me cak qendrat urbane kryesore nën kontrollin gjerman. Më 28 dhe 29 qershor, aleatët bombarduan Prizrenin, ku si pasojë u vranë 50 civilë, që u numëruan si viktimat kolaterale. Sulmi shkatërroi thellë rrugët kryesore që lidhnin Prizrenin me Shkodrën, dhe Gjakovën me Suharekën, sulm ky i cili kishte për qëllim që të dëmtojë agjilitetin e transportit për gjermanët.³ Më 13 gusht të po atij viti, aleatët bombarduan Pejën, i cili sulm supozohet të ketë vrarë 1 000 civilë dhe 500 të tjerë të jenë lënduar.⁴ Një sulm tjetër ajror u iniciua në shtator të 1944 në Mitrovicë,⁵ mirëpo bombardimi i Pejës deri më atë kohë shënon sulmin më të madh që kishte ndodhur në regjionin e Kosovës në raport me sulmet e të gjithë ndërluftuesve të përfshirë në luftë.

Përkundër disfatës së afërt të gjermanëve, marrja e pushtetit në nivel lokal për partizanët nuk ishte një detyrë e lehtë, pavarësisht

³ *Lidhja e Prizrenit*, 2.7.1944.

⁴ *Lidhja e Prizrenit*, 20.8.1944. Shih dhe AQSH, F. 153, V. 1944, D. 141, fl. 5.

⁵ *Lidhja e Prizrenit*, 10.9.1944.

përkrahjes që po e fitonin muajt e fundit të luftës në Kosovë.⁶ Kjo mund të shpjegohet edhe përmes faktit që në këtë periudhë trupat partizane ushtruan dhunë ndaj civilëve, siç është rasti me sulmin në minierën e kromit në Gjakovë, ku kidnapuan 40 minatorë (nën pretekstin se janë kolaboratorë me gjermanët).⁷ Në këto rrethana, vendasit nguruan më shumë të përkrahnin luftën e tyre, e cila para se gjithash për vendasit shqiptarë kishte konotacion me lëvizje politike dhe ushtarake sllave.⁸ Burimet historike dëftojnë së qysh në shtator të 1944 partizanët ishin të pranishëm në qendrën urbane të Gjakovës, por që nuk kishin kontroll të plotë mbi qytet. Të dhëna të tilla shpjegojnë gradualitetin e avancimit të tyre në regjione të rrafshëta krahas atyre malore, në të cilat regjione vepronin më lehtë këta të fundit.

Gjatë tetorit të 1944 sulmet e trupave partizane u shpeshtuan kundrejt trupave gjermane, e posaçërisht trupave gjermane që po largoheshin nga Gjakova. Kështu, më 24 tetor të 1944 Divizioni 12 i partizanëve luftoi me fragmente të ushtrisë gjermanë në afërsi të Gjakovës, ku si pasojë 60 partizanë u raportuan të vdekur në luftime, e disa të tjerë u morën robër.⁹ Burimet gjermane raportojnë se edhe 120 partizanë të tjerë u vranë në luftime përgjatë tetorit në periferinë e Gjakovës, por megjithatë burimet në fjalë nuk japin të dhëna sesa gjermanë u vranë përgjatë këtyre luftimeve.¹⁰ Është evidente që burimet jugosllave dhe ato gjermane i minimizojnë humbjet e tyre, andaj dhe në disa raste është e vështirë të thuhet se cili grup ndërluftues ishte fitimtar i luftimeve. Megjithatë, duke i marrë

⁶ Aktiviteti i partizanëve në Kosovë u intensifikua shumë më vonë në krahasim me regjionet e tjera në Jugosllavi. Shih Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, vol. 2 (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), 70.

⁷ *AIHP*, NAW, T 311, roll 193, 000173, origjinali në gjermanisht. Është fjala për minierën e Devës.

⁸ Thomas Taylor. Hammond, *The Anatomy of Communist Takeovers* (New Haven: Yale University Press, 1975), 256.

⁹ *AIHP*, NAW, T311, roll 196, 0453, origjinali në gjermanisht.

¹⁰ *AIHP*, NAW, T311, roll 196, 000470-471, origjinali në gjermanisht.

parasysh ndodhitë e fundvitit 1944, nuk vihet në diskutim se gjermanët veç më ishin buzë disfatës. Në anën tjetër, gjatë po të njëjtës periudhë, partizanët nuk ishin aq të fuqishëm sa ishin më parë në Rrafshin e Dukagjinit,¹¹ kjo ngaqë njësitet ekzistuese kishin avancuar në Rrafshin e Kosovës për të luftuar me pjesët e mbetura të ushtrisë gjermanë dhe vullnetarët shqiptarë.¹²

Guerilët partizanë në ndërkohë filluan të rrisin kontrollin e tyre mbi Rrafshin e Kosovës përgjatë periudhës shtator-tetor 1944, ndërsa në po të njëjtën periudhë forcat partizane po sulmoheshin në Rrafshin e Dukagjinit, e posaçërisht në Malësinë e Gjakovës, vend ky i cili më herët ishte konsideruar bastion i forcave partizane. Ngjarjet e kësaj periudhe janë të një interesi të veçantë ngaqë portretizojnë shkëmbimet mes kontrollit dhe pushtetit ushtarak të dy grupeve protagoniste të luftës në dy regjione gjeografike të Kosovës. Kështu

¹¹ Ali Hadri, *Gjakova në lëvizjen nacionalçlirimtare* (Prishtinë: Bashkësia Krahinore e Punës Shkencore dhe Kuvendi i Komunës së Gjakovës, 1974), 82.

¹² Aktiviteti i vullnetarëve shqiptarë në sinkronizim me ushtrinë gjermane ishte pjesë esenciale e vendosjes së administratës gjermane në Kosovë. Edhe pse vullnetarët në të shumtën e rasteve ishin tejet lokal sa i përket interesit vetanak të ruajtjes së fshatit apo regjionin të tyre të ngushtë të banimit, ata ishin thelbësor në instalimin e një lloj barrikade kundër trupave partizane - e kjo duke qenë synimi përfundimtar i trupave gjermane. Shih *AIHP*, NAW, T 313, roll 200, 7462096, origjinali në gjermanisht. Sa i përket ndërlidhshmërisë së qeverisë gjermane me grupet vullnetare shqiptare, një shpjegim të shkëlqyer kanë bërë tre autorët në vijim, të cilët në hulumtimin e tyre të vullnetarëve (ose të adresuar ndryshe si *milicë*) bëjnë krahasime empirike të situatave dhe ngjarjeve historike dhe regjionale që përkojnë plotësisht me ndodhitë historike rreth efektivitetit të vullnetarëve shqiptarë si njësi të përforcimit të pushtetit qeveritar të huaj. C. Jentzsch, S. N. Kalyvas, and L. I. Schubiger, "Milicias in Civil Wars", *Journal of Conflict Resolution* 59, no. 5 (August 1, 2015): 755–69. Punimi i parë mirëfilli shkencor që trajton këtë çështje është ai i Martin Broszat, "Albanische Milizen Im Zweiten Weltkrieg," *Gutachten Des Instituts Für Zeitgeschichte*, no. 2 (1966): 343. Mund të argumentohet se formimi i njësiteve të Lidhjes së Dytë të Prizrenit (ai i Kreshnikëve dhe Vullnetarëve) paraqesin rastin më tipik të organizimit të trupave lokale për rrënjëzimin e administrimit gjerman. Në anën tjetër, është e një interesi të posaçëm historik krahasimi i Këmishëzinjve dhe Milicisë Vullnetare Shqiptare me njësitet e mëvonshme të organizuara gjatë administrimit gjerman në kontekst të aspiratave kombëtare shqiptare kundrejt vëzhgimit fillestar si vegla kuislinge.

pra, kur trupat partizane kishin kontroll dhe prezencë më të madhe ushtarake në Malësinë e Gjakovës, trupat gjermane ishin të vendosura në Rrafshin e Kosovës, posaçërisht në Mitrovicë dhe Prishtinë. Deri në tetor të 1944 partizanët, tashmë më të shtuar në numër, kishin mbledhur fuqi të mjaftueshme që të sulmojnë drejtpërsëdrejti trupat gjermane, siç vërehet më së miri me ndodhitë e 7 tetorit të 1944 në Runik të Mitrovicës. Sipas dokumenteve të lëshuara nga Komanda e aradhes së Ibrit, prej trupave që luftuan në anën e gjermanëve u vranë 108 sosh.¹³ Sërish të forcuar, trupat partizane nisën edhe një sulm tjetër ndaj gjermanëve në Mitrovicë më 9 tetor, me të cilin rast sulmuan një vagon që po barte artilerinë gjermane, sulm i cili përfundimisht solli vdekjen e 19 gjermanëve.¹⁴

Derisa qysh nga maji i 1944, aleatet po shënon fitore krahas gjermanëve në Frontin Perëndimor, ngjashëm edhe Ushtria e Kuqe kishte mposhtur gjermanët në shtetet Baltike, dhe madje në gusht kjo e para kishte hyrë në Rumani. Si rrjedhojë, me të ardhur tetori, trupat gjermane veç më kishin filluar tërheqjen nga Greqia, Maqedonia dhe Shqipëria, gjegjësisht Armata e Grupit E. Destinacioni i paracaktuar i ushtrisë ishte tërheqja nga Selaniku, përmes hekurudhës nëpërmjet Kosovës në Stani Tërg të Mitrovicës nga ku do të vazhdonin për në Novi Pazar e më tutje në veri. Plani tërheqës do të përmbushej përmes disa krahëve. Krahu Langer do të siguronte regjionin prej Podujevës në drejtim të Kurshumlisë,¹⁵ ndërkaq Bredou do të siguronte aksin Bujanoc-Gjilan-Prishtinë. Përafërsisht 6 000 shqiptarë siguruan aksin Bujanoc-Merdar.¹⁶ Ndërkaq, krahu

¹³ Zbornik DNOR, ser.I, vol.19, dok. 203.

¹⁴ Zbornik DNOR, ser.I, vol.19, dok. 203.

¹⁵ Izber Hoti, *Forcat e armatosura në Kosovë 1941-1945* (Prishtinë: Instituti i Historisë - Prishtinë, 1998), 60-61. Shih dhe Vojnoistorijski institut, Velimir Terzić, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, 1944-1945*. (Beograd, 1957), 197.

¹⁶ Erich Schmidt-Richberg, *Der Endkampf Auf Dem Balkan - Die Operationen Der Heeresgruppe E von Griechenland Bis Zu Den Alpen*, 1955, 41. Një burim madje thotë se deri më 23 tetor në aksin Pakashticë -Prepolc (Podujevë) ishin rreshtuar diku 10 000 ballistë, por shifra mbetet diskutabile. Shih Vojnoistorijski Institut, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, 1944-1945*, 198. Një burim tjetër i

“Skenderbeg” do të siguronte tërheqjen e trupave gjermane në rajonin e Pejës, Gjakovës dhe Prizrenit.¹⁷

Përgjatë muajve tetor-nëntor prezenca e trupave gjermane u rrit vullshëm në Rrafshin e Kosovës.¹⁸ Megjithatë duke qenë që prezenca e tyre ishte e përkohshme, partizanët veç më kishin fituar kushte të favorshme kundrejt trupave gjermane. Në këtë periudhë madje edhe bullgarët, tashmë nën urdhrat e një qeverie prokomuniste, iu bashkuan aleatëve në luftë kundër gjermanëve. Tri armata bullgare avancuan nga Sofja përmes Nishit dhe Shkupit për të bllokuar tërheqjen e trupave gjermane. Bullgarët luftuan së bashku me Divizionin e Dytë Proletar në Merdare kundër Divizionit 22 të Këmbësisë gjermane dhe shqiptarëve vullnetarë. Humbjet gjermane ishin më të mëdha se atyre të trupave partizane, ku ranë në luftime 50 gjermanë dhe 8 partizanë, ndërkaq u plagosën 20 prej tyre dhe 15 u konsideruan të humbur.¹⁹ Megjithëkëtë, trupat gjermane dhe shqiptarët arritën që të mbledhin forcën dhe të mbronin edhe një sulm tjetër të lëshuar nga partizanët që zgjati prej 28 tetorit deri më 29 tetor, në luftime ndërmjet Divizionit 24 Partizan serb të cilët sulmuan shqiptarët që po mbronin aksin Bujanoc-Shkëmbi i Ugllarit. Burimet e mbetura jugosllave raportojnë që si pasojë e këtij sulmi të

nxjerrur nga ky i pari gjithashtu referon një shifër të madhe të shqiptarëve që po luftonin kundër forcave partizane për periudhën 9.11.1944, gjegjësisht 10 000 deri 15 000 trupa në detyrë për Wehrmachtin. Shih Hubert Neuwirth, *Widerstand Und Kollaboration in Albanian 1939-1944*, Albanische Forschungen, vol. 27 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008), 135-136.

¹⁷ Vojnoistorijski institut, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, 1944-1945.*, 201.

¹⁸ Në tetor të 1944 komanda e Grupit “E” u bart në Mitrovicë nga ku u koordinua tërheqja e trupave gjermane. Në periudhën tetor-nëntor kanë kaluar në Rrafsh të Kosovës njësitet e Grupit të Regjimentit të Divizionit 181, Divizioni 1 i Regjimentit të 122 Artilerik, Shtabi i 779 Artilerik, një çetë e Sektorit të 501 Motorik të feldxhandarmërisë, dy batalione nga Korpusi 68 dhe Korpusi 21 i Armatës “E”. Grupi “Langer” dhe “Bredov” u formuan më 14.10.1944, kur shtabi i Armatës “E” u vendos nga Mitrovica në Stani Tërg. Hoti, *Forcat e armatosura në Kosovë 1941-1945*, 59-60.

¹⁹ *Zbornik DNOR*, Ser.I, vol.14, dok. 109

jenë vrrarë 250 shqiptarë dhe 118 partizanë, ndërkaq 350 shqiptarë dhe 209 partizanë mbetën të plagosur.²⁰ Deri në nëntor të 1944 trupat gjermane veç më ishin tërhequr nga Mitrovica, Prishtina dhe Lipjani, me ç'rast iu liruan territoret pushtetit komunist.

Ky ndryshim i kontrollit midis forcave guerile dhe forcave gjermane u vërejt dukshëm në tetor të 1944, posaçërisht në Rrafshin e Kosovës. Tërheqja e trupave gjermane ia liroi plotësisht territorin partizanëve për të instaluar pushtetin e tyre. Megjithatë, edhe pasi që trupat gjermane u tërhoqën, forcat partizane u detyruan të luftojnë me trupat e mbetura vullnetare shqiptare dhe grupet e tjera nacionaliste në Kosovë. Disa grupe nacionaliste vazhduan të luftonin me forcat partizane deri në gjysmë të 1945.

²⁰ *Zbornik DNOR*, Ser.I, vol.15, dok. 180.

